

EIS-dag 21 januari 2012 – DNA-barcoding en meer

Ook dit jaar trekt Stichting EIS weer een winterse zaterdag in januari uit voor het consumeren en uitwisselen van kennis over ongewervelden. Betrokkenen bij EIS en andere geïnteresseerden zijn van harte welkom om op zaterdag 21 januari 2012 vanaf 13.00 deel te nemen aan de EIS-dag. Dit jaar is het thema DNA-barcoding.

Programma

13.00	NCB: Programma natuur van Nederland – <i>Berry van der Hoorn</i>
13.15	DNA barcoding – <i>Camiel Doorenweerd</i>
13.30	DNA barcoding Nederlandse kevers – <i>Oscar Vorst</i>
13.45	Helpt van de Europese boorvliegen gebarcodeerd – <i>John Smit</i>
14.00	Mysterie-Insecten Competitie
14.30	Thee- en koffiepauze
15.00	Ongewervelden en EIS – <i>Roy Kleukers</i>
15.20	Insecten op(ge)licht – <i>Roy van Grunsven</i>
15.40	De vlinderdatabase Noctua: problemen en resultaten – <i>Willem Ellis</i>
16.00	Uitslag Mysterie-Insecten Competitie
16.15	Borrel

De EIS-dag wordt gehouden in het auditorium van museum Naturalis te Leiden. Museum Naturalis ligt achter het centraal station van Leiden, vlakbij het Leids Universitair Medisch Centrum. Een routebeschrijving vindt u op www.naturalis.nl (onder Bezoekersinformatie). Werkgroepscoördinatoren van EIS worden uitgenodigd om voorafgaand aan de lezingen deel te nemen aan het coördinatorenoverleg om 11.00. Zij ontvangen hierover nog bericht.

Werkgroepen

Vlinderfaunistiek

Dankzij de inspanningen van veel waarnemers die deels rechtstreeks, deels via Waarneming.nl of Telmee gegevens insturen is Noctua, de database die de werkgroep samen met De Vlinderstichting onderhoudt, in 2011 tot royaal over de drie miljoen records gegroeid. Op basis van deze gegevens worden de verspreidingskaarten, vliegdiagrammen en grafieken van voor- en achteruitgang op de websites Vlindernet.nl en Microlepidoptera.nl bijgehouden.

De jaarlijkse Nationale NachtvlinderNacht, eveneens georganiseerd samen met De Vlinderstichting was ditmaal in begin september, en leverde ruim 4500 waarnemingen op.

Eveneens op basis van de gegevens in Noctua verscheen een artikel van Dick Groenendijk en Willem Ellis in het Journal of Insect Conservation over de toestand van de Nederlandse nachtvlinders (een pdf ervan is bij Dick of Willem beschikbaar). De conclusies van het artikel zijn heel somber. Dat geldt in het bijzonder voor de conclusie dat het aantal exemplaren macro-nachtvlinders dat per waarneming gezien wordt (lees: in een avond op het laken komt) sinds 1980 met 30% is afgenomen. Mede in verband hiermee wordt nu gewerkt aan het opstellen van een Rode Lijst van de Nederlandse macro's.

Een opmerkelijke lepidopterologische gebeurtenis was de ontdekking in Nederland van *Bucculatrix ainsliella*, de eerste vlindersoort die aangewezen is op de Amerikaanse eik. Het is dan ook een Noord-Amerikaanse vlindertje; op basis van de nu bekende verspreiding moet de soort al een jaar of vijf in Nederland aanwezig zijn geweest.

Bucculatrix ainsliella. Detail van de onderzijde van de kop (foto Erik van Nieukerken)

De samenstelling van de WVF is op dit moment als volgt:

Erik van Nieukerken (voorzitter), Erik.vanNieukerken@ncbnaturalis.nl

Henk Hunneman (secretaris), h.hunneman@upcmail.nl (namens sectie Ter Haar)

Maurice Jansen, m.g.m.jansen@minlnv.nl (namens sectie Snellen)

Frans Groenen, groene.eyken@chello.nl (namens sectie Snellen)

Klaas Kaag, Klaas.Kaag@hetnet.nl (namens sectie Ter Haar)

Willem Ellis, wnellis@bladmineerders.nl

Rob de Vos, rob.devos@ncbnaturalis.nl

Willem Ellis & Erik van Nieukerken

Bijen (Apidae)

De auteurs van het boek over de Nederlandse bijen zetten alles op alles om het manuscript voor 1 januari 2012 aan de uitgever aan te bieden. Het ziet er naar uit dat dit gaat lukken. Dit zou betekenen dat het nog in 2012 uitgegeven kan worden. Dit jaar is uitgeroepen tot ‘het jaar van de bij’. In de wandelgangen spreekt men ook wel van ‘het jaar van het bijenboek’.

Menno Reemer

Sprinkhanen (Orthoptera)

De sprinkhanenwerkgroep is in 2011 in samenwerking met waarneming.nl gestart met het project ‘Sprinkhanenatlas 2011-2012’. Doel is een nieuwe publicatie met volledig bijgewerkte verspreidingskaarten. Het project beleefde een vliegende start. Op 13 mei ontdekten biologiestudenten Bram Omon en Kees van Bochove een populatie van het bosdoornetje *Tetrix bipunctata* in park de Hoge Veluwe. Deze bijzondere sprinkhaan stond als ‘Verdwenen’ op de rode lijst en was al 36 jaar niet meer in Nederland waargenomen. Andere ontdekkingen:

- 19 jaar na de ontdekking van deze soort in Nederland, een tweede Nederlandse populatie van de kleine groene sabelsprinkhaan *Tettigonia cantans* ontdekt door Michel Klemann, bij Brummen in Gelderland;
- vondst van een oostelijke struiksprinkhaan *Leptophyes albivittata* in Drenthe door de 9-jarige Lasse Postma en twee vrouwtjes *Barbitistes* in Waddinxveen door de 8-jarige Jane Masseling. Dit betreft ongetwijfeld gevallen van import door bijvoorbeeld vakantiegangers;
- en nieuwe populaties van de steppesprinkhaan *Chorthippus vagans* (in Noord-Limburg) en de kiezelsprinkhaan *Sphingonotus caeruleus* (Cuijk) aangetroffen door respectievelijk Fred Hustings en Louis Geraets.

De werkgroep organiseerde in 2011 een drietal goed bezochte excursies. Vrijdag 15 juli werd de Hoge Veluwe bezocht. De meest bijzondere waarnemingen in het park betroffen het bosdoornetje en de wrattenbijter. Na afloop werd door een kleine groep ook nog het station Ede-Wageningen aangedaan waar de vorig jaar door Jaap Bouwman ontdekte spookkrekels werden gehoord. Op 13 augustus trok een groep van twaalf personen onder leiding van Wim Bakker richting Denekamp om een poging te doen de weidesprinkhaan voor Nederland te

Eerste sprinkhanenexcursie op 15 juli op de Hoge Veluwe (foto Roy Kleukers).

herontdekken. Helaas werkte het weer niet echt mee en werd de weidesprinkhaan niet herontdekt. Nog slechter waren de weergoden ons gezind tijdens de laatste excursie naar de Maasvlakte en Voornes Duin op 17 september. Het bezoek aan de Maasvlakte vormde het dieptepunt in de carrière van diverse aanwezige orthopterologen: gedurende het twee uur durende bezoek werd geen enkele sprinkhaan aangetroffen. De duinen van Voorne maakte een en ander goed. Ondanks regen, wind en kou werden onder de bezielende leiding van Dick en Wilbert Kerkhof 13 soorten sprinkhanen gevonden waaronder de meest westelijke populatie van de moerassprinkhaan.

De samenwerking met waarneming.nl in het project ‘Sprinkhanenatlas 2011-2012’ heeft geleid tot een explosieve groei in het aantal waarnemingen. In 2011 werden bijna twee maal zo veel waarnemingen doorgegeven dan in voorgaande jaren (zie figuur). En dat terwijl de meeste waarnemers die hun data rechtstreeks naar EIS sturen hun waarnemingen over 2011 nog niet opgestuurd hebben. Uiteraard blijven ook die gegevens van harte welkom!

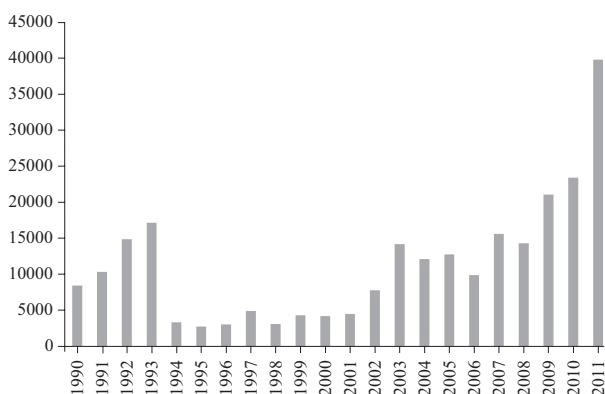
Er is weinig activiteit geweest rond de Europese website www.ortheur.org. Wel is uitgebreide informatie toegevoegd over de myserieuze rietkrekkel *Natulaaverni*, die onlangs in diverse Zuid-Europese deltas gevonden is. Zie ook het artikel van Odé et al. (2011) in het literatuuroverzicht. Volgend jaar willen we een multi-entrijsleutel voor de Nederlandse sprinkhanen online zetten. Dit zal ingericht worden via het facetdeterminatiesysteem van Naturalis en Trezorix.

Roy Kleukers en Ed Colijn

Bodemfauna

Op de valreep van 2008 verscheen bij EIS/VU de verspreidingsatlas Nederlandse landpissebedden, duizendpoten en miljoenpoten (132 soorten). Alle tot dan toe bekende waarnemingen (in totaal 43.815 records) van deze drie bodemfauna groepen zijn in de atlas bijeengebracht. Maar met het verschijnen van deze atlas trad geen inactieve periode in, integendeel. De atlas was de aanleiding om nog niet eerder bezochte gebieden te inventariseren en oude waarnemingen van zeldzame soorten te controleren. De teller van het landelijke bestand staat op dit moment nog steeds op 132 soorten, maar er zijn inmiddels alweer 13.944 waarnemingen aan de database toegevoegd (stand

Aantal sprinkhanenwaarnemingen per jaar.

eind november 2011). Voor veel soorten hebben we inmiddels een veel beter inzicht waar ze voorkomen en waarom. En er zijn natuurlijke verrassende vondsten gedaan, zoals het vinden van de uiterst zeldzame duizendpoot *Henia vesuviana* in Zeeland en Zuid-Limburg, en de zeldzame pissebed *Porcellium conspersum* in Twente, voor het eerst buiten Zuid-Limburg. Daarnaast zijn veel soorten voor het eerst gemeld voor een provincie, zoals de opromiljoenpoot *Glomeris marginata* in Noord-Holland, de miljoenpoten *Ophiulus pilosus* in Overijssel en *Cylindroiulus britannicus* in Flevoland en Gelderland. Via publicaties in Nederlandse Faunistische Mededelingen worden opvallende veranderingen gemeld.

Samen met de beide jeugdbonden (NJN & JNM) zijn we een project gestart om de witte gebieden in Nederland te inventariseren op pissebedden. Inmiddels heeft er een NJN/JNM-kaderkamp plaatsgevonden, langs de IJssel, om potentiële waarnemers uit de jeugdbonden te introduceren in de enigmatische wereld van het bodemleven. Een aantal van hen heeft de handschoen opgepakt en levert nu met enige regelmaat waarnemingen in via Waarneming.nl. Tijdens een zomerkamp van de NJN (Nieuwkoopse Plassen) en een excursie van de jeugdbondsafdeling Wageningen zijn leuke gebieden bezocht en zijn de pissebedden verder onder de aandacht gebracht. Door het EIS-bureau (Ed Colijn) is een website gemaakt voor dit project (www.pissebeddenproject.nl). De individuele soortteksten en verspreidingskaarten en een deel van de inleidende tekst van de verspreidingsatlas zijn nu via de website voor iedereen beschikbaar. Daarnaast is voor ieder soort een goede foto opgenomen en is een pdf van de pissebeddentabel (uitverkocht) te downloaden. Jaarlijks zullen we de verspreidingskaarten updaten, nu is voor iedere soort de verspreiding tot 1 januari 2006 en tot 1 januari 2011 te zien. Het is de bedoeling dat we voor de duizendpoten en de miljoenpoten ook een dergelijke website gaan maken. Van de winter gaan we aan de slag met een zoekkaart voor de Nederlandse, vrijlevende pissebedden, en daarna kunnen we echt van start met het 'witte hokken'-project. Bij deze roepen we een ieder op die het leuk vindt om met zijn/haar neus in de bodem te wroeten waarnemingen in te sturen via het EIS-bureau, Waarneming.nl of direct naar de coördinator).

Voor de springstaarten van Nederland is veel minder interesse dan voor de grotere bodemfauna. De ontwikkelingen gaan dan ook minder snel dan voor de pissebedden. Het aantal waarnemingen groeit langzaam, vooral door achterstand in het invoeren van collectiegegevens in het landelijke bestand. De teller van de database staat nu op 2412 waarnemingen, maar het overgrote deel van privé- en museumcollecties moeten nog bestudeerd en ingevoerd worden. Aangezien er niet zoveel over de verspreiding van springstaarten in Nederland bekend is zijn veel waarnemingen gelijk de moeite waard. Met enige regelmaat worden nieuwe soorten voor Nederland gevonden, die hopelijk komend jaar via publicaties wereldkundig gemaakt kunnen worden. Daarnaast zijn er veel nieuwe soorten voor menige provincie vastgesteld. Het komend jaar wil ik wat meer in de noordelijke provincies gaan inventariseren, waar relatief gezien het minst bekend is over deze interessante diergroep.

Literatuur

Kime, R.D. & H. Enghoff 2011. Atlas of European millipedes (Class Diplopoda). Volume 1 Orders Polyxenida, Glomerida, Platydesmida, Siphonocryptida, Polyzoniida, Callipodida, Polydesmida. – Pensoft, Sofia.

Zie ook boekbespreking in literatuuroverzicht.

Dunger, W. & B. Schlitt 2011. Synopses on Palaearctic Collembola, Volume 6/1. Tullbergiidae. – Senckenberg Museum of Natural History, Görlitz.

Dé tabel tot de Palaearctische soorten van deze springstaartenfamilie, met vele kleine, witte, blinde, dieplevende soorten. Voor de kenners.

Jeffery, S., C. Gardi, A. Jones, L. Montanarella, L. Marmo, L. Miko, K. Ritz, G. Peres, J. Römbke, & W.H. van der Putten. 2010. European atlas of soil biodiversity. – European Commission, Luxembourg.

Een boek op klassiek atlasformaat, over de enorme biodiversiteit in de bodem, van bacterie tot regenworm. Veel achtergrondinformatie over bodemfaunagroepen.

Hauser, H. & K. Voigtländer 2009. Doppelfüßer (Diplopoda) Ostdeutschlands. – DJN, Göttingen

Een goede tabel, al staan niet alle Nederlandse soorten in de uitgave. Voorzien van fraaie illustraties en kleurenfoto's. Met veel ecologische gegevens en verspreidingskaartjes van alle soorten. Aanbevolen.

Barber, A.D. 2009. Centipedes. – The Linnean Society of London / Field Studies Council, London.

Een zeer goede tabel, ook tot de Nederlandse soorten duizendpoten. Bijna al onze soorten zijn opgenomen. Goede tekeningen en beschrijvingen

Gregory, S. 2009. Woodlice and waterlice (Isopoda: Oniscidea & Asellota) in Britain and Ireland. – British Myriapod and Isopod Group / Biological record Centre, Wallingford.

Zeer waardevol als je de verspreiding van Britse pissebedden met die in Nederland wilt vergelijken. Verspreidingskaartjes en habitusfoto's van alle soorten en veel ecologische informatie.

Barber, A.D. 2008. Key to the identification of British centipedes. – Field Studies Council, Shrewsbury.

Een goede tabel voor de beginner die geïnteresseerd is in het op naam brengen van duizendpoten. Een vereenvoudigde versie van de vorige tabel van de hand van dezelfde auteur.

Aaskevers (Silphidae)

De EIS-werkgroep aaskevers is in 2011 verder gegaan met het controleren van de silphiden in diverse collecties en op waarneming.nl. Ongeveer de helft van de collectie uit NCB Naturalis en Natuurmuseum Tilburg, alle gedetermineerde kevers uit het Natuurmuseum Rotterdam alsmede diverse privécollecties zijn nu opgenomen in de database. Verder werd de omvangrijke collectie aaskevers van Menno Schilthuis opgenomen en ingevoegd in de collectie van het NCB.

Determinatie van het materiaal verzameld tijdens het kadaveronderzoek afgelopen voorjaar in de Oostvaardersplassen heeft geresulteerd in een twintigtal nieuwe soorten Coleoptera voor Flevoland. Ook komend voorjaar zal dit werk worden voortgezet, deels in het bijzijn van de lokale pers, die het project dit jaar via andere media ontdekt hebben. Verder zal in 2012 op uitnodiging van Barry Teunissen (Natuurmonumenten) wederom het Korenburgerveen bezocht worden en is van Stichting Ark een verzoek ontvangen de kadaverfauna in Kempen-Broek te inventariseren. De mooiste ontdekking dit seizoen op het gebied van de Silphidae werd gedaan door Theodoor Heijerman. Tijdens een loopkeverinventarisatie in Zuid-Limburg trof hij in een bodemval de zeer zeldzame doodgraver *Nicrophorus interruptus* aan. Waarschijnlijk is het dier afgekomen op de lucht van een in ontbinding verkerende spitsmuis die in de betreffende potval terecht was gekomen. *Nicrophorus interruptus* is een doodgraver die slechts bekend is van enkele tientallen Nederlandse exemplaren en werd voor het laatst in 1960 in Nederland aangetroffen door Dré Teunissen.

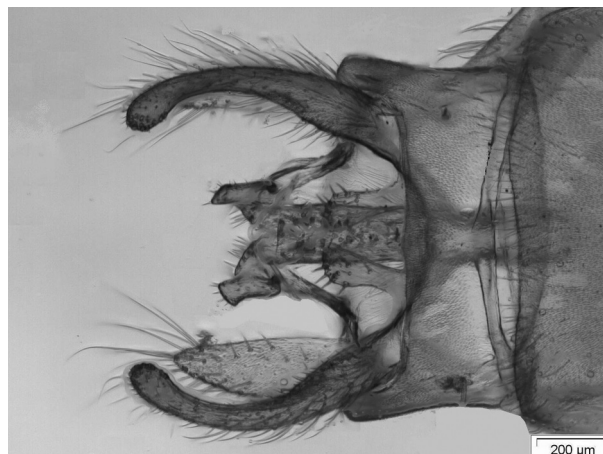
Ed Colijn

Trichoptera

De werkgroep Trichoptera had in 2011 een behoorlijk productief jaar. Er is veel veldwerk uitgevoerd en er is een project gestart voor het schrijven van een Entomologische Tabel. In 2011 is tot nu toe één Digitale Kokerjuffer uitgebracht.

Veldwerk is uitgevoerd op zo'n 25 locaties, verspreid in de Benelux. In maart werd in de Kall (Nordeifel) *Philopotamus ludificatus* gevonden. In Zuid-Limburg werd tijdens een excursie in april in een bronbeekje *Wormaldia occipitalis* s.l. aangetroffen en werd een fraaie opname van een copula van *Agapetus fuscipes* gemaakt. In april werd in Brabant gezocht naar *Molannodes tinctus*, naar aanleiding van een melding op Limnodata, maar de soort werd niet aangetroffen. Verder werd aan de Neterselse Loop een aantal *Oligostomis reticulata* aangetroffen, een soort die voor Nederland als uitgestorven werd beschouwd maar in 2010-2011 in zowel Vlaanderen als Nederland is teruggevonden. Ook werd hier *Hagenella clathrata* gevonden. Langs de Roer en de Roode Beek werd in april en juli op licht gevangen, waarbij onder andere *Oecetis notata*, *Stenophylax permistus*, *Limnephilus bipunctatus*, *Psychomyia pusilla* en *Lepidostoma hirtum* werden aangetroffen. Op Vlieland kwamen in juli enkele zeer zeldzame soorten op licht: *Grammotaulius nigropunctatus* en *Grammotaulius nitidus*. In Kaaistoep en bij Katwijk (De Klip) werd het hele jaar op licht gevangen, vooral voor nachtvlinders. Hierbij werden ook schietmotten verzameld. Op de Klip werd hierbij verschillende keren *Limnephilus hirsutus* aangetroffen. In Brabant werd aan het Beleven *Limnephilus vittatus* gevangen. In Wallonië werden onder andere langs de Maas bij de Franse grens, langs de Semois en langs de Lesse met licht gevangen. Hierbij werden oa. *Athripsodes albifrons*, *Lepidostoma hirtum* en *Ptilocolepus granularis* gevonden. In Vlaanderen (de Kempen bij Mol) werd in augustus een weekend georganiseerd waarbij ook Peter Neu aanwezig was. Hierbij werd o.a. *Agrypnia obsoleta* talrijk aangetroffen. Veldwerk was in de nazomer zeer succesvol door het mooie weer. Bij een excursie op de Veluwe werd in oktober o.a. *Chaetopteryx villosa* talrijk aangetroffen. In Zuid-Limburg werd eind oktober ook een excursie georganiseerd. Hierbij werd o.a. *Chaetopteryx major* en *Wormaldia occipitalis* Type 1 aangetroffen.

Naast deze waarnemingen werden door tientallen mensen op www.waarneming.nl en www.waarnemingen.be foto's geplaatst van schietmotten. Hieronder waren ook zeldzame soorten, zoals *Limnephilus nigriceps* (materiaal nagestuurd en gecontroleerd), en *Limnephilus vittatus*, die bij Mol op licht werd gezien en de eerste waarneming in tientallen jaren betrof. Andere interessante soorten die zo werden gezien waren *Halesus radiatus* (Veluwe) en *Stenophylax permistus* (Zuid- en Oost-Nederland). Opvallend is dat er verschillende soorten regelmatig worden gemeld die als larve nauwelijks worden gevonden, zoals *Hagenella clathrata*, *Grammotaulius nigropunctatus*, *Limnephilus affinis*, *L. auricula* en *L. binotatus*. Veel waarnemingen, zowel in België als Nederland zo'n 1000 waarnemingen van enkele tientallen soorten, konden aan de hand van een foto worden

Gestackte foto van het mannelijk genitaal van *Molanna angustata* (Linschoten, leg. Bram Koesse) (foto David Tempelman).

gevalideerd. Ook verschillende foto's voor het Soortenregister zijn gevalideerd.

Ten behoeve van de Entomologische Tabel werden alleen al door Koen Lock in België zo'n 70 soorten gefotografeerd in combinatie met vangst en determinatiecontrole. In totaal is nu van ongeveer één derde van de soorten in de Benelux bekend hoe het imago er in het veld uitziet. Verder is een begin gemaakt met het 'gestackt' fotograferen van de genitalia van de schietmotten.

In 2012 zal verder gericht worden gezocht naar nu nog ontbrekende soorten schietmotten. Hierbij zullen vooral ook stilstaande wateren zoals in het Vechtplassengebied, vennen en zandputten aandacht krijgen. Doel is om zoveel mogelijk soorten in natuurlijke houding op foto te krijgen. Deze foto's zullen ook worden gebruikt voor een veldhandleiding. Daarnaast zijn goede foto's van de genitalia nodig voor het determinatiewerk. Voor dit alles is nog van veel soorten nieuw materiaal nodig. Inmiddels zijn ook verschillende tekeningen klaar. Gaandeweg vordert het determinatiewerk, dat volgens plan in 2013 als Entomologische Tabel zal verschijnen.

Het determinatiewerk wordt begeleid door Bram Koesse (EIS-Nederland, Leiden) en er wordt momenteel aan bijgedragen door Koen Lock (Gent), Maria Sanabria (Aquon Boxtel), Casper Zuyderduyn (Waterproef Purmerend) en David Tempelman (Grontmij team Ecologie Amsterdam). Onze waardering gaat hierbij uit naar onze werkgevers, die hierin investeren en ons hierbij faciliteren; aan de waarnemers die waarnemingen insturen en vaak foto's belangeloos ter beschikking stellen; aan de terreinbeheerders die steeds flexibel en soepel klaar stonden met informatie over de door hun beheerde gebieden; aan EIS-Nederland voor de begeleiding en projectorganisatie; en aan de Uyttenboogaart-Eliassen Stichting die een financiële bijdrage leverde voor het doen van veldwerk.

David Tempelman & Koen Lock

